

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕГЛЯДУ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ

Основою правосуддя для встановлення винності або невинності особи в скоєнні злочину є процесуальне рішення. Кримінально-процесуальний закон визначає його у формі постанови, ухвали, вироку. Процесуальні рішення повинні відповідати принципам, завданням правосуддя (ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України). Вони встановлюють стабільність правових відносин між учасниками кримінального процесу, отже, створюють упорядкованість проведення самого процесу у кримінальних справах усіма суб'єктами, які мають державно-владні повноваження, а також іншими учасниками процесу, які залучені до кримінально-процесуальної діяльності.

У судовій практиці проведення ідеального судового засідання, установлення істини у справі, ухвалення законного, обґрунтованого, правильного процесуального рішення при розгляді матеріалів кримінальної справи досягти важко, а деколи майже неможливо. Це пов'язано з тим, що суб'єкти кримінального процесу, незважаючи на широкий потенціал прав і обов'язків, передбачених кримінальним процесом, не застраховані від помилок у своєму рішенні. Сфера цих помилок так само широка, як і обсяг того фактичного і юридичного матеріалу, яким користується суддя для складання рішення. Суддя у вироку тільки констатує факти, вказує обставини скоєного злочину, але не має права вийти за рамки обвинувального висновку, який йому надав слідчий та затвердив прокурор. Для законного й обґрунтованого вироку суддя зобов'язаний установити склад злочину, обставини, що підлягають доведенню, встановити причинний зв'язок між явищем, що виникло, і результатами злочинної діяльності; підтвердити факт скоєного злочину й констатувати його в конкретній нормі кримінального закону;

точно тлумачити суть кримінального й кримінально-процесуального закону, правильно застосувати правову й процесуальну норми щодо юридичних наслідків скоєного злочину, – все це вимагає точного дотримання процесуальних правил. Тільки тоді процесуальне рішення судді буде непохитне й підвищить авторитет судової влади.

Судова влада в державі є гарантом справедливості, однаково цінним як для суспільства, так і для окремої особи. Держава усвідомлює, наскільки важливе значення має непохитність судових рішень, і робить дане положення необхідним правилом судочинства. Держава зацікавлена в тому, щоб вирок був узгоджений із матеріальною істиною, щоб у свідомості громадян, суспільства існувала думка про законність правосуддя, що прямо залежить від усвідомлення відсутності репресивної діяльності судді (колегіального суду).

Вирок судді не завжди виражає незаперечну істину, яка виключила б можливість іншого висновку, окрім висновку, викладеного у вироку. Проте, якщо справедливість може бути відносною, то й законність не може бути безумовною, оскільки в тлумаченні самих законів можливі суперечності й неточності.

Як справедливо зазначив П. І. Люблінський, процес у своєму русі визначається певною метою. Кінцевою метою процесу є не вирішення правової суперечки й не здійснення карального права держави, а ухвала правосудного вироку. Тому при ухваленні неправильного вироку держава повинна надати засоби до усунення цього явища, несприятливого для інтересів приватних осіб і інтересів держави [1].

Збереження чинності неправосудних рішень судді пов'язане з великим моральним збитком для правосуддя, безпосередньою й закономірною шкодою для осіб,

інтереси яких порушуються внаслідок неправового судового рішення.

Інтереси самої держави, приватних осіб мають на увазі втілення в життя вироку, який ухвалив суддя від імені держави. Якщо учасники процесу не згодні з вироком, який ще не набрав законної сили, то в даному випадку з їх боку виникає необхідність оскаржити його з метою подальшої зміни або відміни. Таким чином, у законності, справедливості, обґрунтованості й відповідному змісті вироку повинні бути зацікавлені всі учасники процесу: державний обвинувач, підсудний, його захисник, потерпілий, його законний представник, цивільний позивач, цивільний відповідач.

Одним із механізмів реалізації у встановленому для кримінального процесу порядку забезпечення законності ухваленого судового рішення є право на оскарження у вищестоящій судовій інстанції рішень і дій правоохоронних органів та посадових осіб, відповідно до ст. ст. 234–236-6 КПК України.

Апеляційний суд як вищестояща судова інстанція перевіряє законність і обґрунтованість винесеного суддею першої інстанції ухвали, вироку. Судочинство при перегляді судових рішень, як і інші складні процесуальні інститути, має багатогранний характер.

Правова природа інституту перегляду вироку складна й багатогранна. Здійснення правосуддя у вищестоящій інстанції має свої специфічні завдання й особливі процесуальні умови. Правильність судових рішень і єдність судової діяльності служать перш за все інтересам суспільства. Якби така мета не ставилася, то при розгляді матеріалів кримінальних справ у суді задовольнялись би інтереси суспільства і окремої особи, внаслідок чого правовідносини на цих стадіях втратили б свою стійкість. Для досягнення вказаних цілей судочинства повинне вирішуватися завдання щодо збереження стійкості, сили, значення та авторитетності судових рішень.

Кримінально-процесуальна суть апеляційного й наступного за ним касаційного провадження підпорядкована двом крите-

ріям, що можна визначити як внутрішні й зовнішні.

Зовнішній прояв провадження включає в себе об'єктивні чинники державної сили об'єктивного, природного права щодо реалізації конституційного принципу здійснення гарантій прав особи на захист. Правоохоронні органи забезпечують силу своїх владних рішень однаковим розумінням і застосуванням законів, установлених державою.

Законом про оперативно-розшукову діяльність регулюються повноваження органу дізнання при проведенні оперативних заходів, оперативному супроводі, проведенні прослуховування телефонних і інших переговорів, знятті інформації з каналів зв'язку. Судова влада керується цим законом і здійснює таку діяльність у певних законних рамках, за допомогою кримінального судочинства.

Кримінальний процес деяких країн близького та далекого зарубіжжя включає в судову діяльність застосування оперативних заходів, а фактичні дані, отримані в результаті оперативної розробки, визначає як допустимі докази в ході судового розгляду матеріалів справи.

Відповідно до ст. 65 ч. 2 КПК України оперативні матеріали можуть бути допущені як докази в кримінальній справі. Стаття 315-1 КПК України визначає, що суддя в ході розгляду матеріалів кримінальної справи має право доручити правоохоронним органам і судовим інстанціям виконати певні дії з метою перевірки і уточнення фактичних даних. Аналіз даних статей приводить до висновку, що при розгляді матеріалів кримінальної справи суддею останній має право розглянути оперативні матеріали й допустити їх як докази у кримінальній справі. Це підтверджується практикою розгляду матеріалів кримінальних справ суддею.

Внутрішнім критерієм судочинства є необхідність у систематизації інститутів кримінального процесу, які є формою здійснення вищестоящим судом перевірки, контролю, нагляду при ухваленні й ухвалі судових рішень.

Взаємозв'язок внутрішнього і зовнішнього компонентів правовідносин виявляється в тому, що перевірка законності й обґрунтованості вироку служить у результаті інтересам суспільства, а також окремій особі.

Отже, значення інституту провадження щодо перегляду судових рішень, які не набули законної сили, полягає в тому, що він, по-перше, є істотною гарантією прав та законних інтересів сторін, по-друге, є формою здійснення вищестоящими судами перевірки, контролю й нагляду за судовою діяльністю нижчестоящих судів, по-третє, забезпечує однакове розуміння й застосування закону.

Перш ніж визнати недійсним вирок судді першої інстанції, відповідно до ст. 24 КПК України, вищестоящий суд зобов'язаний перевірити його законність, обґрунтованість і справедливість вироку. Засобом такої перевірки може бути тільки перевірка вироку компетентним вищестоящим судом, яка включає судову колегію, що складається із трьох суддів апеляційної або касаційної інстанції суду.

У ході перегляду вироків встановлюється й досягається основна мета процесу, пов'язана з вирішенням матеріалів кримінальної справи й встановлення істини в справі. Проте, практика не може передбачати заздалегідь результатів розгляду матеріалів кримінальної справи. Якщо дані проблеми неможливо усунути процесуальним шляхом, судді віддають перевагу законності для досягнення мети невідворотності покарання за скоєне за рахунок меншого – погіршення процесуального статусу обвинуваченого (підсудного).

Аналіз позицій В. П. Нажимова, П. Ф. Пашкевича, І. Л. Петрухіна, Т. Г. Морщакової, П. С. Елькінд та інших процесуалістів указує, що законодавець, з одного боку, поклав на вищестоящий колегіальний суд обов'язок запобігати несприятливим наслідкам для осіб, що беруть участь у справі. З іншого боку, законодавство свідомо допускає, щоб деякі злочини були не розкриті, істина в деяких справах не встановлена або встановлена з

великими соціальними зусиллями, віддаючи перевагу досягненню іншої мети правосуддя – охороні прав та законних інтересів особи [2–5].

Забезпечуючи різні способи оскарження вироків, закон піклується про здійснення прав обвинуваченого на захист, встановлення істини в справі, збільшує час і витрати на здійсненню судочинства. У зв'язку з цим якість і обсяг можливостей при оскарженні вироку розглядається законом як більш важлива соціальна цінність, ніж швидке виправлення більшої кількості судових помилок. Подібна ситуація виникає й у разі неприпустимості обмеження інших процесуальних гарантій учасників процесу.

Слід зробити висновок про те, які цілі правосуддя, що узгоджуються між собою, є правилом, а колізії, які виникають у результаті досягнення поставлених цілей, можна вважати винятком.

Кримінально-процесуальний закон встановлює процесуальну форму перегляду судових рішень – ухвали або вироку, що не набув законної сили у формі апеляційного провадження. Стосовно вироку, що набув законної сили, закон встановлює інститут касаційного провадження.

Суть апеляційного провадження полягає в тому, що суд апеляційної інстанції має право переглянути за суттю в межах заявленої скарги або протесту вирок судді першої інстанції, який не набув законної сили, у цілому, або частково, а також у дотриманні процесуальної форми судом і сторонами при здійсненні процесуальних дій. За своєю процесуальною природою апеляційне провадження – це перевірка оскарженого або опротестованого вироку з погляду правильності встановлення фактичних обставин справи і застосування закону за допомогою повторного судового розгляду з ухвалою вироку.

У кримінальному процесі виділяють повне й неповне апеляційне провадження. Перше характеризується дослідженням будь-яких доказів, у тому числі й не представлених до суду першої інстанції, а також відсутністю права повернення справи

до нижчестоящого суду для остаточного вирішення. Неповне апеляційне провадження характеризується дослідженням у процесі розгляду лише тих доказів, які були представлені сторонами до суду першої інстанції, а також можливістю повернення справи до суду першої інстанції для нового розгляду за суттю винесеної ухвали.

В апеляційному порядку можуть розглядатися вироки, що не набули законної сили, винесені суддею одноособово або колегіальним складом суддів.

У теорії кримінального процесу неодноразово виникали питання, пов'язані з апеляційним порядком оскарження вироку, одноособово ухваленого суддею, і можливістю встановити право подавати апеляцію на вирок колегії суддів першої інстанції.

Питання про допущення апеляцій на вироки колегії суддів було і залишається дискусійним. Апеляція на вироки колегії суддів майже завжди поглинає увесь зміст розгляду в суді першої інстанції або ж, навпаки, зводиться до формальної й вельми невдалої перевірки суджень суддів першої інстанції.

Саме в апеляційному провадженні найповніше виражені процесуальні принципи змагальності та диспозитивності процесу, що забезпечують свободу особи, визначають ініціативу сторін, а також принципи гласності, безпосередності, усності дослідження доказів.

У зв'язку з цим необхідно внести зміни до кримінально-процесуального законодавства, а також до проекту нового кримінально-процесуального кодексу про відмову в апеляційному перегляді вироку, якщо вирок ухвалений колегією суддів.

Розглядаючи дані інститути кримінального процесу, слід зазначити, що вони мають загальні й конкретні ознаки, що дозволяють найбільш повно їх охарактеризувати.

По-перше, найістотніша особливість провадження у вищестоящому суді полягає в тому, що предметом дослідження тут є судовий вирок. Саме у вироку втілюються результати діяльності не тільки судді першої інстанції, але й органів досудового

слідства, прокурора. Апеляційний суд поширює свої повноваження на перевірку законності процесуальних рішень у справі на всіх стадіях кримінального процесу.

Предметом провадження у вищестоящій інстанції є ухвали і вирок, що не набув законної сили. Законна сила вироку є «правовою дією рішення», безпосереднім проявом норми права, стабільності і забезпеченої законом обов'язковості дії. Законна сила рішення – це особлива властивість правової дії матеріального і процесуального закону в конкретному акті правосуддя [6; 7].

По-друге, діяльність вищестоящих суддів щодо здійснення правосуддя розрізняється залежно від того, у якій інстанції розглядається справа, – в апеляційній чи касаційній. Інстанція припускає розгляд матеріалів кримінальної справи в ході підлеглих одна одній ланок, де справи розглядаються, сходячи по інстанціях від нижчестоящого суду до вищестоящого. Перегляд судових рішень виражається в перевірці судових рішень вищестоящим судом, який складається з колегії із трьох суддів.

Третьою істотною ознакою правосуддя є його завдання. Основним завданням як апеляційного, так і касаційного провадження є охорона держави та особи від судових помилок. Незаконне або необґрунтоване судові рішення через спростування презумпції істинності повинне бути замінено іншим рішенням. Разом із цим висувається й істотне для держави політичне завдання. Державна влада зосереджує в собі право перегляду як засіб підпорядкування собі всіх судових органів із метою забезпечення однакового розуміння й застосування закону всіма ланками й інстанціями судової системи в державі.

Четвертою ознакою правосуддя є метод його здійснення. Правосуддя здійснюється за допомогою розгляду справи в суді й винесення вищестоящим судом власного підсумкового рішення.

П'яту ознаку правосуддя становить його процесуальна форма, певна процедура. Судовий розгляд у кримінальних справах

проходить у формі судового засідання, що регламентується законом. У встановленій формі найповніше й послідовно здійснюються конституційні, кримінально-процесуальні й інші принципи.

Визначення форм перевірки судових рішень тісно пов'язане з поняттям нагляду. З 2000 р. в Україні скасовано інститут нагляду щодо перегляду судових рішень. Проблема механізму реалізації перегляду судових рішень у даному випадку є неповною. Помилку законодавця виправляє Верховний Суд України, проте його робота зводиться до розгляду скарг, а не судових рішень. Стосовно інституту судового нагляду у науковців немає єдиної думки. Одні процесуалісти вважають, що судовий нагляд – це офіційне спостереження за судовою діяльністю. Інші пов'язують

поняття судового нагляду лише із провадженням у наглядовій інстанції, треті зберігають до форм судового нагляду всі наявні форми перевірки судових рішень у кримінальному процесі.

Слід погодитися з тими вченими, що визначають судовий нагляд як процесуальну діяльність вищестоящего суду, пов'язану з перевіркою законності й обґрунтованості судових рішень, здійснюваної до й після набуття вироком законної сили. Кожна форма діяльності вищестоящего суду щодо перевірки законності й обґрунтованості судових рішень, узята окремо, відображає тільки певний компонент судового нагляду. Зі сказаного впливає **висновок** про необхідність відновлення інституту судового нагляду.

Література

1. Люблинский П. И. Новая теория уголовного процесса / Люблинский П. И. – Петроград, 1916.
2. Нажимов В. П. Осуществление правосудия по уголовным делам / Нажимов В. П. – Калининград, 1987.
3. Пашкевич П. Ф. Объективная истина в уголовном судопроизводстве / Пашкевич П. Ф. – М., 1961.
4. Петрухин И. Л. Теоретические основы эффективности правосудия / Петрухин И. Л., Батуров Г. П., Морщакова Т. Г. – М., 1979.
5. Элькин П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / Элькин П. С. – М., 1976.
6. Толочко А. Н. Судебный приговор / Толочко А. Н. – К., 1990.
7. Гурвич М. А. Судебное решение. Теоретические проблемы / Гурвич М. А. – М., 1976.

Надійшла до редколегії 12.03.2009

Анотації

У статті розглядаються проблеми законності й обґрунтованості ухвалення процесуального рішення суддею за матеріалами кримінальної справи. Указуються процесуальні підстави ухвалення процесуального рішення. Розглядається механізм реалізації процесуальних рішень судді в апеляційному суді. Зачіпаються шляхи реформування апеляційного й наглядового провадження.

В статье рассматриваются проблемы законности и обоснованности принятия процессуального решения судьей по материалам уголовного дела. Указываются процессуальные основания принятия процессуального решения. Рассматривается механизм реализации процессуальных решений судьи в апелляционном суде. Затрагиваются пути реформирования апелляционного и надзорного производства.

In the article problems of legality and motivation of process decisions on material of criminal case are viewed. Mechanism of realization of process decisions and ways of reformation of appeal and inspectional execution are considered.